



## HOBBSAWM'İN SOSYAL HAYDUT PRENSİPLERİ BAĞLAMINDA ATÇALI KEL MEHMET

Atcalı Kel Mehmet in The Context of the Hobsbawm's Social Outlaw Principles

Şamil GACAR\*

### ÖZET

Her toplumda ve o toplumun yaşadığı coğrafyanın her yöresinde geleneğin içinden yetişmiş olan bir halk kahramanı bulunmaktadır. Bu kahramanlar, zalim bir yönetici veya halkına zulmeden bir otorite olduğunda ortaya çıkarlar. Eric Hobsbawm, halkı için mücadele eden bu kahramanları “erdemli eşkıya” ya da “sosyal haydut” olarak tanımlar ve kahramanın eşkıyalıktan halk kahramanına geçiş sürecini ele alır. Halk tarafından sevilen bu kahramanlar zaman içinde halkın anlatılarına ve türkülerine konu edilerek ölümsüzleştirilmiştir. Türk toplumu da tarih boyunca halkına haksızlık eden otoriteler karşısında mücadele eden pek çok halk kahramanına tanıklık etmiştir. Batı Anadolu coğrafyasında halkı için mücadele eden kahramanlar, zeybekler olmuştur. Bölgede hemen hemen her yörenin “halk kahramanı” statüsüne erişmiş bir zeybeği bulunmaktadır. Halkının hakkını koruyup gözetken ve sevgisini kazanan zeybeklerin kendilerine özgü halk anlatıları, türküsü ve zeybek dansı halkın kültüründe yer etmiştir. Bu çalışmada da Batı Anadolu zeybeklerinden Atçalı Kel Mehmet'in yaşamı ve otoriteyle mücadelesi ele alınarak halk kahramanı olma sürecinin Hobsbawm'ın kahraman kalıbı çerçevesinde incelenmesi amaçlanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Hobsbawm, Sosyal Haydut, Halk Kahramanı, Zeybek, Atçalı Kel Mehmet.

### ABSTRACT

In every society and in every region of the society where it lives, there can be a folk hero who has grown up in the tradition. These heroes emerge as a cruel ruler or an authority to persecute his people. Eric Hobsbawm, describes these heroes fighting for his people as “social bandit” or “virtuous thug” and he takes the process of transitioning the hero from banditry to a folk hero. These heroes, who were loved by the people, were immortalized over time by narrating the folk narrations and folk songs. Turkish society has witnessed many folk protagonists who have been struggling against the authorities which have been unfair to their people

\* Yüksek Lisans Öğrencisi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı - Ankara. samiltgacar@hacettepe.edu.tr



throughout history. The heroes fighting for the people of Western Anatolia were the zeibeks. Almost every region has a zeibek that has reached the status of a “folk hero”. Zeibeks that protecting the rights of the people and winning their love which their own folk narratives, folk songs and zeibek dances have taken place in the culture of the people. In this study, it is aimed to examine the life and fight with authority of Atcali Kel Mehmet Efe from Western Anatolian zeibek, within the frame of Hobsbawm’s heroic pattern.

**Keywords:** Hobsbawm, Social Outlaw, Folk Hero, Zeibek, Atcali Kel Mehmet.

## Giriş

Tarih boyunca dünyanın birçok yerinde ve pek çok toplumda statükoya, zulme ve haksızlığa başkaldıran halk kahramanları görülmüştür. Bu halk kahramanları yaşadıkları dönemde halkın gönlünde yer edinmişlerdir. Böylece sonraki dönemlerde halkın hafızasında, yani halk anlatılarında bulunmuşlar ve zamanla efsaneleşmişlerdir. Hemen hemen her toplumda görülebilen bu kahramanlar, halkın içinden yetişmiş ve otoritenin zayıfladığı dönemlerde ortaya çıkarak halka zulmeden zalimlerle mücadele etmişlerdir. Diğer toplumlarda Robin Hood (İngiliz), William Tell (İsviçre), Gregorio Cortez (Meksika), Jesse James (ABD); Türk kültüründe ise Köroğlu, Dadaloğlu, Pir Sultan Abdal, Çakıcı Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe en bilinen halk kahramanlarından bazılarıdır.

Batı Anadolu coğrafyasının yakın geçmişinde bu halk kahramanlarının en önemli örnekleri zeybekler olmuştur. Halkı yıllarca sömüren zenginler ve mültezimler için “eşkiya”, halkın çok büyük bir kesimi içinse “halk kahramanı” olan zeybekler, Batı Anadolu’nun dağlarında yıllarca haksızlığa karşı mücadele etmişlerdir.

Zeybek gruplarının başına buyruk hareket etmelerinden dolayı devlet, çoğu zaman “eşkiya” olarak kabul ettikleri zeybeklerin karşısında yer alarak onlarla mücadele etse de savaş zamanı gibi kritik anlarda zeybeklerin yardımından faydalanmıştır. Zeybek adı altında eşkiyalık eden bazı haydutlar olsa da zeybeklik geleneği korunmuştur.

Göreceli bir kavram olan eşkiyalığa olumlu ve olumsuz olmak üzere iki farklı yaklaşım söz olmuştur. İlk yaklaşıma göre eşkiyalık toplum ve halk adına yürütülen bir direniş hareketi olarak yüceltilirken diğer görüşe göre eşkiyalık, devletin kontrolüne rağmen başına buyruk hareket eden ve halka zarar veren kişi ve gruplar olarak kabul edilmiştir (Gözütok, 2011:50). Romantik yaklaşımı destekleyenler arasında en etkili isim Hobsbawm olmuştur. “Sosyal haydutluk” kavramını ortaya atan Hobsbawm’a göre en evrensel ve tek biçimli toplumsal olgu olarak

“sosyal haydutluk”, devlet ve otorite güçler tarafından suçlu kabul edilen fakat içinden çıktığı halk tarafından “kahraman, yenilmez, intikam alıcı, adalet için savaşan, bazen de özgürlüğün lideri olarak görülen ve her koşulda saygı duyulan, bu yüzden de yardım edilen ve desteklenen kanun kaçağı köylüler”dir. Ona göre belli ölçülerde topluma zararı dokunsa da eşkıyalığın “soylu bir direniş” olduğu yönündeki söylemi ağır basar (Hobsbawm, 1995: 11-22). Hobsbawm’ın romantik yaklaşımına göre incelediğimizde Batı Anadolu’da varlığını sürdürmüş ve otoriteler tarafından “eşkıya” kabul edilen zeybekleri de adi bir suçlu olarak kabul edebileceğimiz eşkıyalardan bazı özellikleriyle ayırmak mümkündür. Bu çalışmada aynı zamanda Atçalı Kel Mehmet Efe örneğinden hareketle aradaki bu farklar ortaya konmaya çalışılacaktır.

Zeybeklik, Ege Bölgesi’nde uzun yıllar varlığını sürdürmüş ve günümüzde de bu halk kahramanları adına anlatılan efsanelerle, yakılan türkülerle ve hatta kendi içinde karakteristik hareketleri bulunan özel zeybek danslarıyla halkın kültürel belleğinde yaşatılan bir gelenektir. Türkülere, halk hikâyelerine konu olmasının yanında çağımızda Türk romanının, tiyatrosunun ve sinemasının önemli temalarından biri haline gelmiştir.

Zeybekliğin anlamı ve kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. İslam Ansiklopedisi’nde “*ücretli asker* olarak merkezi Aydın ili olmak üzere Çanakkale’den Antalya’ya kadar uzanan Batı Anadolu’da özellikle dağlık yerlerde yaşayan *iyi savaşçı* Türkler” (Özbek, 1986: 545) ve Osmanlı Türkçesi Sözlüğü’nde “Batı Anadolu efesi ve bu yörede oynanan oyun, bu oyunun müziği” (Parlatır, 2012: 1870) olarak geçer. Ahmet Cevdet Paşa, “Mehâlik ve muhârattan sakınmaz, yorulmaz, usanmaz, şûh u şen sanki askerlik için yaratılmış bir kavim, daha doğrusu, insanın güzel bir soyudur.” (A. Cevdet Paşa, 1991: 133) şeklinde tanımlar. Tuncer Baykara da benzer şekilde zeybekleri “*insanın güzel bir soyu*” olarak ifade eder (Baykara, 1966: 24).

Bu tanımlamalardan farklı olarak bir başka yerde ise zeybek adının, “akıllılık” anlamındaki *sağ* kelimesiyle, “sağlam” anlamına gelen *bek* kelimesinin birleşimiyle oluşan “*sağbek*”in zamanla *zeybek* şeklinde söylenmeye başlamasıyla bunun “akıllı, sağlam, anlayışlı adamı” ifade ettiği belirtilmektedir (Bayındır ve Poyrazoğlu, 1966: 36). Özkul Çobanoğlu *zeybek* kelimesini, zeybeklik geleneği ve zeybeklik kurumu bağlamından hareketle, “*zeybek* kelimesinin Türklerin Orta Asya’daki hayat tarzı içinde önemli bir yere sahip çobanlıkla ilgili olarak *saya-bekten* kaynaklanmış olduğunu” kabul etmektedir (Çobanoğlu, 1999: 172). Faruk K. Timurtaş’a

göre zeybeklik, Türkmenlerin Batı Anadolu'ya gelmesiyle ortaya çıktığı için soyları Türkmenlere dayandırılmaktadır (akt. Sarıbey, 2006: 65). Sözcüğün kökeni konusundaki görüşler, bu kelimenin çok eski tarihlere dayandığı konusunda birleşmişlerdir. Sabri Yetkin ise zeybekler hakkında, “*en eski çağlardan beri çeşitli insan topluluklarına ait kültürel, sosyal ve etnik özellikleri birleştirip, varlıklarını sürdüren eylem insanlarıdır. Zeybekleri eylem insanı ve asker olarak tanımladığımızda ise Celali isyanlarından itibaren ortaya çıkan bölükbaşılardan zeybek olarak algılanması gerekir. Zeybekler paşa kapısında yaşarlar ve kapısız kalınca da yeni bir kapı buluncaya kadar da dağlara çıkıp eşkıyalık yaparlardı*” (Yetkin, 1997: 53) demiştir.

Bu tanımlamaların yanında zeybeklerin eşkıya olup olmadığı konusundaki tartışmalar hakkında da farklı görüşler bulunmaktadır. XVIII. yüzyıldan itibaren kır bekçiliği, derbentçilik ve yol üzerindeki kahveleri işleterek geçimlerini sağlayan zeybeklerin; zamanla yoldan geçen tüccarlardan ve halktan fazla para almalarından dolayı edilen şikâyetler üzerine gönderilen fermanlarla kahvehanelerinin kapatılması üzerine aç kalarak eşkıyalık faaliyetlerine giriştiklerini ifade eden Aysun Sarıbey, bu dönemden sonra zeybeklerin isimlerinin Osmanlı belgelerinde “*şaki, eşkıya*” gibi sıfatlarla anılmaya başladığını ve devletin nezdinde her türlü zeybek hareketinin, eşkıyalık olarak algılandığını (Sarıbey, 2006: 66-67) belirtmiştir.

Ali Haydar Avcı ve Halil Dural ise; “Dağa çıkan isyancı topluluklarına çete denmektedir. Çetenin üyeleri zeybeklerdir. Efe ise çetenin başındaki zeybeğe denmektedir. Efenin adamlarına da *kızan* denmektedir. Yol yordam bilen zeybekler; yol kesen, dağa kız kaldıran, yolsuz çetelerden farklıdır. Bu tarz eşkıyalara halk arasında *çalıkakıcı* denmektedir.” (Avcı, 2012: 24) ve “Zeybek hırsız değildir. Sâil ise hiç değildir. Zeybek yalnız ve yalnız bıçağının ekmeğini yiyen *şövalyedir*.” (Dural, 1999: 80) şeklinde tanımlamalarla zeybekliğin sıradan eşkıyalardan farkını ortaya koymaktadır.

Zeybekler eylem insanı olarak üç durum karşısında harekete geçmişlerdir: “a. Mevcut otoritenin ve yerel yöneticilerin uyguladığı zulüm ve baskı karşısında halkını gözetmek ve kendi hürriyetini sağlayabilmek adına dağlara çıkarak silahlı mücadeleye girenler, b. Herhangi bir sebepten ya da talihsiz bir olay sonucunda elini kanaya bulayan, kanundan kaçarak halk arasından uzaklaşan ve silahlı kuvvet şeklinde dağlarda yaşayanlar, c. Zeybekliğe yakışmayacak şekilde hareket ederek

yollarda pusu kuranlar, köyleri basanlar ve soygunculuk yapanlar.” (Sarıbey, 2006: 67).

Biz de bu çalışmada Aydın yöresinin en ünlü zeybeklerinden biri olan Atçalı Kel Mehmet Efe’yi ele alacağız ve onu zeybek olmaya iten koşulları inceleyerek halk kahramanı olma sürecini ortaya koymaya çalışacağız. XVIII. yüzyılın sonlarında Aydın’da dünyaya gelen Atçalı Kel Mehmet Efe (1780-1830), zeybeklik geleneği konusunda oldukça farklı bir konuma sahip olmayı başarmıştır.

Onu diğer efelerden farklı kılan en önemli hususlardan biri ise; tarihte kayıtlara *sosyal isyan* olarak geçmiş “Aydın İhtilali”, “1829 Olayı” ya da diğer adıyla “Atçalı Kel Mehmet Ayaklanması”nın başında yer alarak bu harekete liderlik etmesi olmuştur. Atçalı Kel Mehmet Efe’nin bu özelliği onu sıradan bir *eşkiyadan* ve *zeybekten* daha fazlası yapmıştır.

Bu yüzden bu dönemde devlet tarafından *eşkiya* kabul edilen bir zeybeğin halk kahramanlığına geçişini gösteren en önemli örneklerden biri de Atçalı Kel Mehmet olmuştur. İlerleyen kısımlarda bu konu daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır ancak ondan önce Atçalı Kel Mehmet’in yaşadığı dönem hakkında kısaca bilgi vermenin konunun daha iyi anlaşılması bakımından yararlı olacağı görüşündeyiz.

XVIII. ve XIX. yüzyıllar Osmanlı Devleti için çalkantılı ve buhranlı dönemler olmuştur. Bir yandan gerçekleştirilmeye çalışılan yenileşme çabaları ve yapılan reformlar devam ederken bir yandan devlet, Fransız Devrimi gibi gelişmelerden etkilenen Balkan coğrafyasındaki kopuşlarla mücadele etmiş ve aynı zamanda da Ruslar başta olmak üzere diğer güçlerle savaşmaya devam etmiştir. Balkan coğrafyasıyla ve Batı dünyasıyla ticari ve kültürel bağlantısı olan Batı Anadolu coğrafyası da bu değişim ve dönüşüm sürecinden etkilenmiştir.

Bu karmaşanın içinde merkezi otoritede meydana gelen zayıflama bariz bir şekilde kaçınılmaz olmuştur. Devletin, Aydın (o dönem Aydın vilayeti; İzmir, Muğla, Denizli, Manisa, Antalya, Isparta, Aydın sancaklarından oluşur) gibi vilayetlere atadığı valiler, görev yerlerine gitmeyerek bu yöre halkını mültezimleri aracılığıyla yönetmiştir. Mültezimlerin de zamanla görevlerini voyvodalara bırakmasıyla halk, birbirine bağlı birçok yöneticiye karşı yerine getirilmesi gereken sorumluluklar ve ağır vergi şartları altında ezilmiştir.

Mevcut durumda bile yörenin zenginleri ve idarecileri tarafından yeterince ezilen halkın üzerindeki yük böylece daha da artmıştır. Poujoulat’a göre; yıllardır Karaosmanoğulları tarafından “demir elle”

yönetilen Manisa ve Aydın kentleri halkı, merkezden gönderilen valilerle daha da ağır şartlarla vergi yükü altında ezilmişlerdir (Poujoulat, 1840: l.82-83).

### **Atçalı Kel Mehmet'in Hayatı<sup>1</sup>**

XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin böyle buhranlı ve sancılı bir döneminde Aydın'ın Nazilli ilçesine bağlı Arpaz köyünde –günümüzde Esenköy– dünyaya gelen Atçalı Kel Mehmet'in çocukluğu, aynı şekilde buhranlı ve sıkıntılı geçer. Atçalı, yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Küçük yaşta –11 ya da 12 yaşlarında– babasını kaybederek yetim kalır ve annesiyle beraber daha fazla geçim sıkıntısı çekerek yaşam mücadelesini sürdürmeye çalışır. Hayatta artık annesinden başka kimsesi yoktur. Saçları olmadığı için “kel” lakabı takılan Mehmet'in saçlarının olmamasıyla ilgili farklı rivayetler mevcuttur. Bazı anlatılarda Atçalı'nın doğuştan saçları yoktur ve daha sonra da hiç çıkmaz. Diğer bir rivayete göre babasının ölümünden sonra saçları dökülmeye başlar ve bir daha hiç çıkmaz (Atasoy, 2005; Uluçay, 2013). Son dönemlerde onun hayatını konu alan bir filmde (Nalbantoğlu, 2017) ise; kâhyanın dayak attığı Mehmet'in kafasında büyük bir yara oluşur. Bu yaranın geçmesi için sürülen merhemın sürüldüğü yerde Mehmet'in saçı çıkmaz. Farklı şekillerde de olsa Mehmet'in saçının olmaması çocukluğundan itibaren onun alay konusu olmasına ve ezilmesine neden olur. Çevresindeki herkes ona “kel, kel Mehmet, keloğlan, keleşoğlan” diye seslenir. Bazı kaynaklarda ümmi olduğu rivayet edilen Atçalı Kel Mehmet'in okuma yazma bildiği yönünde de rivayetler vardır ve hatta Şeyh Bedrettin'in *Varidât*'ının onun hayatı üzerinde oldukça etkili olduğu düşünülür. Ancak her iki durumda da onun araştırmacı bir ruha sahip olduğu ve eğitime önem verdiği ön plana çıkarılır.

Doğuştan şanssız olarak dünyaya gelen Mehmet; pratik bir zekâya sahip olmasına rağmen sessiz ve sakin bir yapıdadır. Mehmet, annesiyle birlikte Arpaz'da bir çiftlikte Osman Ağa'nın yanında karın tokluğuna ırgat olarak çalışıp kıt kanaat geçimini sağlar. Küçük yaşta, zor yaşam şartlarında verdiği mücadelelerle hayatı öğrenir ve bu durum onu daha da sorumluluk sahibi yaparak olgunlaştırır. Geçim sıkıntısı yörenin zenginleri ve idarecilerinin zulümleriyle gitgide artar. En ağır şartlarda çalışmanın yanında bir de insafsız yöneticilerin baskıları ve usulsüz vergi toplamaları

---

<sup>1</sup> Bu bölümde Atçalı'nın hayatı anlatılırken “Sevda Zamana Sığmaz” (İ. N. Atasoy), “Atçalı Kel Mehmed” (Ç. Uluçay), “Atçalı Kel Mehmet Efe İsyanı ve Zeybeklerin Tire Seferi” (A. Özçelik vd.), “Atçalı” (C. Çelik) ve “Atçalı Kel Mehmet İsyanı: Aydın İhtilali” (A. H. Avcı) kitaplarından/yazılarından ve “Atçalı Kel Mehmet” (Güler Film) filminden faydalanılmıştır.

da yöre halkını oldukça zorlar. Mültezim ve voyvodaların kendilerine yapılan herhangi bir isyanın ya da karşı çıkmanın devlete isyan etmekle aynı olacağı yönündeki tehditleri, halkın hakkını aramasına engel olur. Atçalı Kel Mehmet'in ve annesinin hayatı basit bir nedenden ötürü Arpaz beyi Osman Ağa tarafından çiftlikten kovulmalarıyla daha da zorlaşır.

Arpaz'dan kovulduktan sonra Atça köyünde bir tanıdıklarının yanına giderler. Orada da ırgatlık ve çobanlık ederek geçinmeye çalışırlar. Mehmet, çobanlık yaptığı süre zarfında bulunduğu yörenin tüm dağlarını, patikalarını ve gizli geçitlerini iyice öğrenir. Aynı zamanda fiziksel olarak da gittikçe dirayet kazanır. Yıllarca Atça beylerinin emrinde geniş tarlalarda ve meralarda hizmet eden Mehmet, çocukluktan gençliğe geçtiğinde deştiban (kır bekçisi) olur. Düşük bir maaş ve elinde eski bir tüfikle köyünün güvenliğini sağlayan bu yoksul köylü genç, Atça köyünün ağası ve muhtarı olan Şerif Hacı Hüseyinoğlu'nun kızına (Fatma/Emir) sevdalanır. Bir anlatıya göre annesine bohça hazırlatarak kızı istemesi için gönderir ve ağa tarafından hakarete ve şiddete maruz kalarak kovulurlar (Atasoy, 2005; Uluçay, 2013). Başka bir anlatıya göre ise; ağa bir eğlence ve güreş müsabakası tertip eder. Ağanın başpehlivanını yenen kim olursa ona istediği şeyi verme vaa dinde bulunur. Mehmet, güreşte bu pehlivanı yener ve ağadan kızını ister. Bu duruma hiddetlenen Hüseyinoğlu, Mehmet'e ve annesine hakaretler ederek onları konaktan kovar (Nalbantoğlu, 2017). İki durumda da sevdalandığı kızın babasının köyün zenginlerinden ve önde gelenlerinden biri olması hasebiyle olumsuz bir tutumla karşılaşacağını hesaba katmayan Mehmet büyük bir haksızlığa uğradığını düşünür. Şerif Hüseyinoğlu, daha sonra Mehmet'e dayak atmaları için adamlarını gönderir. Ağanın adamları tarafından saldırıya uğrayan Atçalı ağanın kâhyasını istemeden öldürür.

Mehmet, bu sıkıntılı süreçleri yaşadığı esnada küçük ve zayıf bir köpeğin daha iri ve kalabalık bir köpek sürüsünü alt ettiğini görür. Gördüğü bu olaydan oldukça etkilenerek o küçük ve zayıf köpeği yanına alır ve son anlarına kadar birbirlerine yoldaşlık ederler.<sup>2</sup> Mehmet'in yaşadığı tüm bu olaylar onun için bir dönüm noktası olur. Bu yaşananlardan sonra Mehmet'in dağa çıkmaktan başka çaresi kalmaz.

1821 yılının sonlarında dağa çıkan Mehmet, ilerleyen yıllarda üzerine gönderilen küçük takip kollarının ve rakip zeybek çetelerinin üstesinden gelerek korkulan ve saygı duyulan biri haline gelmeye başlar. Atçalı Kel

---

<sup>2</sup> Atçalı'nın kendisi kadar köpeği de meşhur olur. Anlatılarda köpeğinin adı Karabaş, Çete ve Eşkiya şeklinde geçer.

Mehmet; önce dağlarda eşkıyalık yapan Uzun Efe, daha sonra da Kara Efe'ye karşı verdiği mücadeleleri kazanarak yöre halkının gözünde *efe* hüviyetine bürünüp artık *Atçalı Kel Mehmet Efe* olur. Ancak dağlarda barınabilmesi için maddi kaynak ve insan gücüne ihtiyacı vardır. Atçalı, namı sayesinde kısa sürede ikisine de sahip olur. Arpaz'dan kendini kovan Arpaz beyinin çiftliğini basar ve yaklaşık 200.000 lira paraya el koyarak yoksul halka dağıtır. Bu süreçten sonra haksız otorite ve zalim zenginlerin karşısında yer almaya başlar. Köylüyü kollayarak onlara maddi ve manevi destek verir.

Elde ettiği tüm bu başarılar sonucunda Atçalı Kel Mehmet, halkın gözünde artık bir kurtarıcı kimliğine bürünür. Çakmakoğlu Mehmet, Yörük Ahmet, Turnalı Ali ve Palabıyıkolu adlarındaki yoldaşlarıyla beraber Atçalı, mültezim ve voyvoda zulmü altında ezilen halkın yanında yer alır. En büyük destekçisi de yine ezilen halk olan Atçalı, halkın iş birliğiyle birlikte düşmanlarını birer birer alt eder. Atçalı Kel Mehmet Efe'nin namı hızla civarda bulunan yörelere yayılır. Ezilen, yöneticileri tarafından zulüm gören yöre halkı Atçalı Kel Mehmet Efe'yi kendi ilçelerine davet ederler.

Atçalı'nın 1829 yılında başlattığı hareket zamanla sosyal bir harekete dönüşür. Öyle ki ihtilalin başladığı ilk günlerden itibaren İstanbul'a ulaştırılan pek çok raporda, halkın voyvodalara karşı duyduğu nefret yüzünden kapılarını zeybeklere açtıkları belirtilir. Otorite güçler tarafından "haydut, asi, eşkıya, hırsız ve çapulcu" olarak nitelendirilen Atçalı Kel Mehmet, onun koruyup kolladığı ezilen halk tarafından bir halk kahramanı olarak karşılanır ve halk onu bir kurtarıcı olarak görür. Atçalı Kel Mehmet kısa bir süre içinde önce Atça, sonra yöre halkının daveti üzerine Kuyucak ve Güzelhisar'a hâkim olur. Atçalı'nın bu hızlı ilerleyişini gören yöneticiler bölgelerini terk ederek merkeze kaçarlar. Güzelhisar'ı karargâhı yapan Atçalı'ya artık dört bir yandan halk tarafından davetler gelir. Atçalı Kel Mehmet, yakın arkadaşları Çakmakoğlu Mehmet, Yörük Ahmet ve Turnalı Ali'yle birlikte "Güzelhisar, Kuyucak, Nazilli, Bayındır, Tire, Turgutlu, Sultanhisarı, Karapınar (İncirliova), Arpaz, Atça, Balyanbolu, Birgi, Bozdoğan, Köşkderesi, Alaşehir, Koçarlı, Buldan, Ödemiş, Salihli, Yenipazar, Yenişehir, Kula ve Eşme" gibi Büyük ve Küçük Menderes havzalarının birçok yerleşim yerini ele geçirir. Aydın Güzelhisar ve sancağın diğer kazalarını Ekim 1829'dan Aralık ayının sonuna kadar yönetimi altında tutar. Bu süre zarfında öncelikle savaş vergilerini kaldırır, daha sonra mültezimlerin topladığı fazla vergileri keser ve yine topladığı vergilerin devlet hazinesine gitmesi için İzmir'e kaçan Aydın İhtisap Nâzırı'nı da geri çağırır. Atçalı Kel Mehmet, başkaldırı amacının Osmanlı



yöneticileri tarafından sömürülen halkı korumak olduğunu, asla devlete karşı gelmek olarak anlaşılmaması gerektiğini İzmir İhtisap Nâzırı'na yazdığı mektubunda niyetinin ve amacının, yöre halkının ve en alttaki yoksul halkın kimi insafsız yöneticilerle gaddar ve zalim mültezimlerin hiddet ve baskısından kurtarmak olduğunu açıklar. “*Niyet-i acizanem ve hareket-i abidenem olan ahali-i sükkân ve fukarayı zirdestani birtakım bi-insaf ve gaddar ve cebbar mültezimin dest-i teaddilerinden halas ile telif-i kulub ve siyanet babından ibarettir. Yogısa ne hal ki, Devlet-i aliyyeye ve rıza-i Bariye mugayır harekette bulunmam*” (akt. Sarıbey, 2006: 67).

Aydınlılar başta olmak üzere Kütahya, Manisa ve Denizli'nin bazı ilçeleri onun bu düşüncelerini sevinçle karşılayıp ona kapılarını açarlar. Aydın mütesellimi ve adamlarının haricinde Atçalı Kel Mehmet'e karşı kimse silah kullanmaz. O veya adamları, bu yerlere birer kurtarıcı olarak giderler. Atçalı Kel Mehmet, Aydın'a bir vali gibi yerleşir ve eski düzeni kökünden yıkar. Halkın malını, canını, ırzını teminat altına alır. Üstelik padişahı efendi ve halife olarak tanır. Kendini halkın onayıyla Aydın valisi tayin eder. “*Vali-i vilayet, hademe-i devlet, Atçalı Kel Mehmet*” yazan bir mühür bastırır. Osmanlı Devleti önemli dış gelişmelerle uğraştığı bu dönemde başlarda Atçalı Kel Mehmet olayını yalnızca kınayarak hatt-ı hümayunlarda bu gelişmeyi “*birkaç şekavet pişenin liderlik ettiği bir ihtilal*” olarak nitelendirir (akt. Sarıbey, 2006: 69).

14 Eylül 1829 tarihinde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu savaş nihayet sona erer ve Edirne Antlaşması imzalanır. Güvenlikten yoksun Batı Anadolu'nun durumu ve Atçalı'nın bu hızlı büyümesi karşısında ise II. Mahmut, İbrahim Paşa'yı emrine verdiği askerlerle birlikte isyanı bastırmak için bölgeye gönderir. Aynı zamanda bölgede hüküm sürmüş güçlü âyan ailelerinden Karaosmanoğulları, İlyasoğulları ve Tavasoğulları'nı da isyanı bastırmakla görevlendirir.

II. Mahmut böyle bir ihtilalin gerçek sorumlusunun farkındadır. Çünkü bölgedeki voyvodaların eziyetleri Sultan'ın da kulağına gider ve sorunun düzeltilmesi adına defalarca tehdit dolu emirnameler gönderir. Atçalı hareketinin çıkış nedeni hakkında yapılan incelemeler sonrası gönderilen detaylı raporları inceleyen II. Mahmut; esas sorunun kendi maddi çıkarları uğruna “*fukaranın ciğerini sökerek iler tutar bir yer bırakmayan*” voyvoda ve mütesellimler olduğunu belirtir. Fakat Atçalı bölgeyi ne kadar iyi yönetirse yönetsin sonuçta o bir ihtilale ve halk ayaklanmasına önderlik eder. Bu yüzden müdahale edilmesi zorunlu bir hale gelir.

Atçalı bu süreçte Şerif Hüseyinoğlu'nun kızını ister. Bu sefer ağa namı bir zeybek olan Atçalı'ya kızını vermek zorunda kalır. Batıdan

İlyasoğulları'ndan olduğu bilinen Sığla mütesellimi, güneyden Menteşe mütesellimi Tavaslı Osman Ağa ve kuzeyden de Yetim Ağa tarafından sıkıştırılan Atçalı Kel Mehmet, evlendiği gece Aydın'ı terk etmek zorunda kalır. Aydın, 17 Aralık 1829 tarihinde hiçbir direnişle karşılaşılmeden hükümet kuvvetlerinin eline geçer. Atçalı Kel Mehmet ise Nazilli yönüne giderek yeniden dağlara çıkar.

Ekim 1829'da başlayan zeybek direnişi aylarca sürer. Yoksul ahaliyi kollayan zeybeklere silah doğrultmayan askerler İbrahim Paşa'nın en büyük sorunu haline gelir. Buna rağmen mültezim ailelerin yardımıyla çember gittikçe daralır. Önce baş zeybeklerden Çakmakoğlu Tire Dağları'nda, Yörük Ahmet ise kendi zeybekleriyle birlikte Kütahya Dağları'nda öldürülür. Ancak mevsimin kış, dağın taşın adamla dolu olmasına rağmen Atçalı Kel Mehmet, Palabıyıkolu ve Turnalı Ali bir türlü yakalanamaz. Onca baskı ve şiddete rağmen ne düzdeki Türkmenler ne de dağdaki Yörükler onları ele vermezler. Bozdağ, Sandıklı ve Domaniç'te bir süre saklanırlar. En son Aydın yakınlarındaki Tepecik mevkiinde ortaya çıkarlar. Birkaç yüz zeybekten ibaret olan Atçalı'nın gücünün karşısında Karaosmanoğulları ve İlyasoğulları gibi iltizam sahibi ailelerin topladığı büyük bir güç vardır. Bu güç karşısında yılmadan savaşır. Ancak sırayla Turnalı Ali ve Palabıyıkolu, en son da Atçalı Mehmet Efe öldürülür. 10 Haziran 1830 tarihinde Tepecik köyünde öldürülen Atçalı Kel Mehmet, Turnalı Ali ve Palabıyıkolu'nun kesik kafaları teşhir amacıyla İstanbul'a gönderilir.

Uluçay'a göre bu ayaklanma bir "halk ihtilali"dir çünkü ayaklanmaya katılanlar ne zenginler ne soylular ne de aydınlardır. Bu ihtilalde onunla aynı hizada yürüyenler zeybekler, yörükler ve şehrin esnafıyla alt tabakadan olan halk olmuştur (Uluçay, 1968: 8). Dolayısıyla hazin bir şekilde ölümünün ardından halkın derin bir sevgisini kazanan Atçalı Kel Mehmet, artık ölümsüz bir halk kahramanı olarak halkın kültürel belleğinde kendine yer bulmuştur. Onun ardından Atçalı Kel Mehmet Efe türküsü söylenmiştir:

1.

*Aydın dağlarında gezerim gayri  
Yazıldı fermanım okundu gayri  
Aldım martinimi çıktım dağlara  
Dünya bir olsa tutulmam gayri*

*Dururken önce erazil yürüdü  
Ol vakit dağları duman bürüdü  
Kahpe beyler, Atçalı kel yürüdü  
Şol beylerde yüz yalanı seyrettim*

*On iki yaşımda binerdim taya  
Minnet etmezdim paşaya beye*

*Devirdiler vekil-harcın dizini  
Bitirdiler zaptiyenin işini*

*Bizi yaman bildirmişler devlete  
Dünya bir olsa tutulmam gayri*

*Üç beş canın da deldiler başını  
İlgıt ilgıt akan kanı seyrettim*

*Atçalı Mehmet'im bilsinler beni  
Yoksulun yanında görsünler beni  
Koyarım bu yola bu tatlı canımı  
Dünya bir olsa tutulmam gayri" (URL-1).*

2.

*"Atçalının aman aman zeybekleri efem de oynasın  
Atçalıyı vuran aman gençliğine efem de doymasın  
Körolası aman aman müfrezeci efem de onmasın*

*Hey gidi zeybek aman aman nasıl da gıydın efemde canına  
Gahbe Osman aman aman yakışır mı efem de şanına*

*Duman durdu aman aman şu dağların efem de başına  
Gahpe Osman aman aman bakmıyo mu efemde yaşına  
Şu gençlikte aman aman neler geldi efem de başına*

*Hey gidi zeybek aman aman ateş verdin efem de dumana  
Ah güven olmaz aman aman gahpe de olmuş efem de Osmana" (URL-1).*

### **Sosyal Haydutluk ve Atçalı Kel Mehmet**

Başkaldırı ve eşkıyalık konusunda bilimsel araştırma yapan ve eşkıyalar üzerinde önemli çalışmaları bulunan İngiliz tarihçisi Eric J. Hobsbawm, sosyal eşkıyanın halk gözünde daha değerli olduğu, yöneticilerden daha fazla sevildiği düşüncesindedir. Yazar, çalışmasında bu durumu şu sözleriyle ortaya koymaktadır: "*Sosyal eşkıyalar, halkları için Napolyon ya da Bismark'tan önemliydiler ve onlar için özlem ve gurur dolu türküler yakıldı*" (Hobsbawm, 1995: 29). Pertev Naili Boratav ise, eşkıyaların destanlara ve türkülere günahlarından arınmış bir şekilde girdiklerinden bahseder (Boratav, 2009: 23). Nihat Genç, Çakırcalı Mehmet Efe örneği üzerinden eşkıyayı toplumun sesi, ayan ve derebeyine karşı en önemli dayanağı ve köylünün zalim otoriteye karşı bir "intikamı" olduğu tezine dayanarak Hobsbawm'ın "sosyal isyancılar" statüsünde değerlendirmektedir. Ama bunu bütün eşkıyalar için değil, toplum hafızasında kabul gören yani "*türkü yakılmış*" eşkıyalar için söylemektedir (Genç, 1998: 112).

Hobsbawm, sosyal eşkiyaların “devlet karşısında suçlu birer kanun kaçağı olmalarına rağmen köylü toplulukları içinde kalmaları, halkın onları birer kahraman olarak görmeleri ve onları adalet adına öç alan savaşçılar” olarak kabul ederek kendilerine hayranlık duymalarından dolayı sosyal eşkiyaları, sıradan eşkiyalardan ayırmıştır (Hobsbawm, 2011: 25-26). Atçalı Kel Mehmet, Boratav’ın ve Hobsbawm’ın da belirttiği gibi sıradan bir eşkiya olarak değil suçlarından arınmış bir halk kahramanı olarak yer almakta ve olumlu davranışlarıyla ön plana çıkarılmaktadır. Eric J. Hobsbawm, toplu halk hareketlerini bütünüyle eşkiyalık tanımının dışında bırakarak, bireysel hareketleri şu gruplara ayırmaktadır (Hobsbawm, 1995: 31): “a. Sosyal eşkiyalar (erdemli eşkiyalar), b. ilkel direnme ya da gerilla grupları, c. Öç alıcılar, Haydutlar, çapulcular, adi hırsızlar.”

Hobsbawm bizim konumuzla ilgili “*erdemli eşkiyayı*” belirleyen nitelikleri ise şöyle sıralar: “a. Erdemli eşkiya suç işleyerek değil, adaletsizliğin kurbanı olarak kanun dışına düşer ya da halk tarafından değil, otoritelerce suç kabul edilen bazı eylemlerden ötürü hüküm giyer. b. Adaletsizliğe karşı çıkar. c. Zenginlerden alıp fakirlere verir. ç. Nefsi müdafaa ve öç alma dışında adam öldürmez. d. Şayet yaşarsa, kendi halkına, şerefli bir adam ve topluluğun saygı duyulan bir ögesi olarak geri döner. e. Ona hayran olunur, yardım edilir ve desteklenir. f. Topluluğun hiçbir üyesi ona karşı olan otoritelere yardımcı olmayacağından, ancak ihanete uğrayarak öldürülür. g. Ele geçmez, kurşun işlemez bir insan olarak kabul edilir. ğ. Adil olan kralın, imparatorun ya da yöneticinin düşmanı değil, orta tabakanın, ruhban sınıfının ve baskı yapanların düşmanıdır” (Hobsbawm, 1995: 34-35).

Atçalı Kel Mehmet’in hayat hikâyesini Hobsbawm’ın erdemli eşkiya için belirtmiş olduğu nitelikleri göz önüne alarak incelediğimizde onun alelde kanun kaçağı değil çok net bir şekilde belirli amaçlar uğruna mücadeleler veren erdemli bir eşkiya olduğunu görmekteyiz.

Eric Hobsbawm, *Haydutlar* adlı kitabının “*Sosyal Haydutluk Nedir?*” başlıklı ilk bölümünde “sosyal haydut”ların kimliğine dair görüşlerini şu şekilde ifade eder: “*Sosyal haydutların ilginç yanı, toprak beyinin ve devletin suçlu gördüğü yasadışı köylüler olmalarına karşın, köylü toplum içinde barınmaları ve halk tarafından kahraman, savunucu, öç alıcı, adalet savaşçısı, hatta belki de özgürlük önderi ve her koşulda hayran kalınacak, yardım edilecek ve desteklenecek adamlar olarak düşünölmeleridir.*” Yine ona göre sosyal eşkiyalık tarihte en yaygın ve en evrensel, toplumsal olaylardan biridir. (Hobsbawm, 1990: 9-12).

Atçalı, haksızlığa karşı mücadele etmek için dağa çıkmasından sonra yoksul ve savunmasız halkı için umut olur. Kurban gittiği adaletsizlik sonucunda dağa çıkan Atçalı Kel Mehmet Efe, bu yolda haksızlıkların önüne geçmek için mücadele verir. Zenginden aldığını yoksula dağıtır, fakir fukaranın babası olarak anılır. Efe, kendini korumak ve intikam almak halleri dışında adam öldürmekten uzak durur ve onurlu bir kahraman olarak toplumun arasına döner.

Halk tarafından hayranlık duyulan, yardım edilen ve kollanan Atçalı; yerel zengin beylerin, voyvodaların ve zalimlerin karşısında yer alır. Atçalı Kel Mehmet Efe, tarihte yaşamış hayatı ve yaşadığı maceralara dair belgelerin mevcut olduğu tarihi vesikalara geçmiş biridir. Ancak yukarıda farklı kaynaklardan terkip edilmiş özet niteliğindeki hikâyesine baktığımızda farklı varyantların söz konusu olduğunu görmekteyiz. Atçalı Kel Mehmet Efe, halk kahramanı olduktan sonra kendi şahsi kişiliğinden sıyrılmış artık halkın var ettiği bir kişilik haline dönüşmüştür. Hobsbawm bu konuyu, “*Haydutlar, kitapların resmî tarihinden bağımsız olarak hatırlanan bir tarihe aittirler.*” (Hobsbawm, 1990: 118) şeklinde ifade eder. Graham Seal ise bu durumu *yasadışı kahramanlarının mitolojileşmesi* olarak açıklar (Seal, 2009).

Atçalı Kel Mehmet’in yaşadığı dönemin bağlamsal niteliklerini daha önce belirtmiştik. Bu dönemde Batı Anadolu’da var olan otorite eksikliği ve bu eksiklikten yararlanan voyvodalar Atçalı Kel Mehmet’in ortaya çıkmasında pay sahibi olmuşlardır. Hobsbawm, “*Toplu bir olgu olarak, yani şiddete başvurma ve silah kullanma imkânı olan grupların bağımsız eylemi olarak eşkıyalık, ancak iktidarın istikrarsız olduğu, eksik kaldığı ya da dirençle karşılanıp tanınmadığı yerlerde hayat alanı bulabilmiştir.*” (Hobsbawm, 2011: 21) diyerek ortaya çıkan iktidar boşluğu ya da iktidarın suistimal edilmesi olgusunun erdemli bir eşkıya tarafından doldurulduğu ya da bu suistimalin önüne geçildiğinden bahsetmiştir.

Atçalı Kel Mehmet’in yoksul bir köylü olması onun halk tarafından kolay bir şekilde benimsenmesini sağlamakla beraber Atçalı’nın da köylünün derdini rahat bir şekilde anlayarak çözmesini kolaylaştırmıştır. Ancak onun köylü olması ufkunun da sınırlı bir oranda kalmasına ve yaptığı plan ve müdahalelerin her zaman beklediği sonuçları doğurmamasına neden olmuştur. Hobsbawm bu özelliği de “*Eşkıyalık büyük bir hareketle birleştiğinde, toplumu değiştirebilecek olan ve değiştiren bir gücün parçası haline gelir. Sosyal eşkıyaların ufku - köylülerinki gibi- dar ve sınırlı kaldığından, tarihe yaptıkları müdahalelerin sonuçları da doğallıkla, bekledikleri sonuçlar olmayabilir. Hatta bu*

*müdahaleler, beklediklerinin tam zıddı sonuçlar doğurabilirler. Ancak bu, eşkıyalığın tarihsel bir güç olarak önemini azaltmaz.”* (Hobsbawm, 2011: 43) şeklinde açıklamıştır. Eric Hobsbawm için “içinde yaşadığı halktan gelme –yani köylü olma– ve tarihte yaşamış bir kişi olma” onun sosyal haydutlarında bulunan karakteristik bir özelliktir. Çobanoğlu bu konuyla ilgili “*Eric Hobsbawm’ın ele aldığı kahramanların neredeyse tamamı köylü haydutlardan oluşmakta ve yine hemen hepsi de gerçekten yaşamış kişilerin hikâyeleridir.*” (Çobanoğlu, 2016: 231) ifadelerine yer vermiştir.

Kahramanın otoriteye başkaldırısı için dönüm noktası bir olay gerekmektedir. Graham Seal, bu olaya *çatışma* demektedir; “*Çatışma, kaynama noktasına ulaştığında, görünüşte önemsiz ya da kayda değer olmayan bir olay bile, bir yasa dışı kahraman ya da kahramanlar hakkında anlatılara dönüşen ışığı yakabilir. Sıklıkla böyle bir gerilim etnik köken, milliyet, din, sınıf, kast veya bu faktörlerin uçucu bir bileşimi etrafında döner*” (Seal, 2009). Bu çatışma olayından sonra kahraman kendi yolunu çizmeye karar verir. Atçalı Kel Mehmet için ise birden fazla çatışma unsuru vardır. Bulunduğu sınıftan ötürü ayanlar tarafından yıllarca hem annesi hem de kendisi ezilmiştir. Üstelik küçüklüğünden itibaren fiziksel görüntüsünden dolayı alay edilmiştir. Bunun dışında haksız yere hakaretlere uğramış ve kovulmuştur. Sevdalandığı kızı istemesine rağmen sınıf farkından dolayı sevdiğine kavuşamamış yine hakarete uğramıştır. Yaşadığı birçok olay onu yasadışı sosyal kahraman olma sürecine hazırlamıştır. Tüm bu çatışma unsurlarının dönüm noktası ise ağanın Atçalı’yı dövmesi için gönderdiği adamlarla kavgası esnasında Atçalı Kel Mehmet’in istemeden nefsi müdafaa ile kâhyayı öldürmesi olmuştur çünkü bu olay sonucunda Atçalı dağa çıkmak zorunda kalmıştır.

Yokluk, fakirlik ve bunların üstüne de uğradığı haksızlıklar Mehmet’i bu yola sanki kendi iradesi dışında yönlendirmiş gibidir. Bu çatışma unsurları ve dönüm noktası olaydan sonra Atçalı tüm zenginlere yılların onda biriktirdiği bir intikam duygusuyla yaklaşmış ve ölene dek haksızlıkla mücadele etmeye kendini adanmıştır.

Konuyu sosyo-kültürel yapı içinde ve determinist bir yaklaşımla ele alıp yorumlayan Hobsbawm, “köylü haydutların başkaldırıları ve bir halk kahramanına dönüşme süreçlerinin sonunda ulusal kurtuluş mücadelelerinin öncüsü durumunda yeni ve ulusal mücadelelerin yolunu açtıklarını” ifade etmiştir (Çobanoğlu, 2016: 231). Atçalı Kel Mehmet de kendi mücadelesinin öncüsü olarak zalimlerle mücadele etmiş, Köroğlu ve Şeyh Bedrettin’den devraldığı geleneği Çakırcalı Mehmet Efe’ye ileterek öncülü olmuştur.

Genel itibarıyla eşkıyalık algısı ve ortaya çıkma koşullarını inceleyen Hobsbawm, “erdemli soyguncu” şeklinde ifade ettiği kahramanların toplumsal rolü ve köylülerle olan ilişkisine dair ortaya koyduğu ortak kalıpları, kültürel kod ve imajlarını dokuz maddede toplamıştır. Çobanoğlu’na göre özellikle Ege bölgesindeki zeybeklik geleneğine mensup efeler başta olmak üzere Kafkasya’nın “kaçak hikâyeleri” ve adına efsaneler, destanlar söylenmiş ve dolayısıyla halk kahramanına dönüşmüş haydut veya eşkıyaların haklarındaki anlatıların yapısal bakımdan değerlendirilmesinde E. Hobsbawm’ın halk kahramanı kalıbı, Lord Raglan’ın başta olmak üzere diğer araştırmacıların kahraman kalıplarına göre daha tutarlı sonuçlar verebilecek şekilde uygulanabilmektedir (2016: 232). Eric Hobsbawm, haksızlığa uğramış, ezilen bireyin “sosyal haydut” ya da diğer bir ifadeyle “erdemli eşkıya” olma sürecinden “halk kahramanı” olma sürecine geçişinde takip ettiği olay ya da olaylar örgüsünü yapısal bir şema içinde incelemiştir. Biz de Hobsbawm’ın bu biyografik kahraman kalıbını esas alarak “*erdemli eşkıya*” ve “*halk kahramanı*” olarak Atçalı Kel Mehmet’i inceleyeceğiz.

*“i. Kahraman, kanundışılık kariyerine bir suçla değil adaletsizliğin kurbanı olarak başlar. Resmî otoritelerce aranmasına rağmen onun yaptığı toplumunun halk kültüründe “suç” olarak değerlendirilmez.”*

Sosyal haydut olarak nitelendirilebilecek eşkıyaların pek çoğu halk hukukunda suç sayılmayacak eylemler, şeref davaları, kendilerinin ya da komşularının haksızlığa uğramaları ile ilgili çatışmalar neticesinde ve çoğunlukla da fakir-zengin anlaşmazlığı gibi sınıf farklarından doğan sorunlara bağlı olarak eşkıya olmuşlardır (Hobsbawm, 1995: 35).

Atçalı Kel Mehmet, çocukluk döneminden itibaren sürekli ezilip hor görülerek türlü haksızlıklara maruz kalmıştır. Bu haksızlıklar kimi zaman doğrudan şahsına yapılırken kimi zaman da kendi halkına ve dolayısıyla kendine toplu şekilde yapılmış bir haksızlık söz konusu olmuştur.

Çocukluğundan itibaren yıllarca annesiyle beraber karın tokluğuna çalıştırılarak zar zor geçinmek zorunda kalmıştır. Emeğinin karşılığını alamamakla birlikte hakkını yasal yollarla aramasına da müsaade edilmemiştir. Kel olmasından dolayı alay edilmiş ve hor görülmüştür. Önemsiz bir nedenden dolayı annesiyle Arpaz’dan kovularak bir başlarına bırakılmışlardır. 17-18 yaşlarına geldiğinde Atça muhtarı Şerif Hüseyinoğlu’nun kızı Fatma’ya/Emir’e sevdalanan Atçalı Mehmet kendisinin yoksul ve köylü bir ırğat olması ve kızın babasının ise zengin bir ağa olması yüzünden sevdiği kıza kavuşamamıştır. Sınıfsal farklar yüzünden bir kez daha Atçalı mağdur ve mazlum konumuna düşmüştür.

Üstelik kızın babası tarafından hem kendisi hem de annesi türlü şiddet ve hakarete maruz kalarak kovulmuştur. Anlatıların başka bir varyantında ise Atçalı Kel Mehmet, güreşte köyün başpehlivanını yenmiştir. Başpehlivanı yenene istediğini vereceği sözünü veren Şerif Hacı Hüseyinoğlu, Atçalı'nın kızını istemesi üzerine sözünde durmamıştır. Başpehlivanı yenerek kazandığı hakkını alamayan Atçalı yine haksızlığa uğramıştır.

Uğradığı bunca haksızlıktan ve adaletsizlikten sonra Atçalı dağa çıkarak tüm bunlarla mücadele etme kararı almıştır. O keyfi menfaatleri uğruna yasa dışı hayatı seçmemiş, yaşadığı toplumun koşulları onu bu kadere sürüklemiştir. Dolayısıyla o kendi zevkleri için değil halkının uğradığı haksızlıklarla mücadele etmek için dağlara çıkarak eşkiya olmayı seçmiş ya da bir bakıma olmak zorunda kalmıştır. Atçalı kendi halkına zulmeden zengin beyleri ve vergi yolsuzluğu yapan voyvodaları soyarak onlara dünyayı zindan etmiştir. Onun yaptığı bu soygunlar normal kanunlara göre suç olmasına rağmen kendi halkı tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Atçalı çaresiz durumdaki halkı için bir umut kapısı olmuştur. Onun izini sürerek peşine düşen takip kollarının üstesinden gelmesi de onun namını arttırmıştır. Zenginlerden topladığı paraları fakir halka dağıtarak onların sevgisini ve desteğini kazanmıştır. Bir nevi kader kurbanı olan Atçalı, kaderine boyun eğmek yerine otoriteye başkaldırmış ve halkına öncülük etmiştir. Halkı tarafından bir kurtarıcı olarak görülen Atçalı Kel Mehmet'in baskıcı otoriteye karşı yaptığı soygunlar veya işlediği diğer suçlar halkı tarafından kahramanlık olarak kabul edilmiştir.

*“ii. Kahraman, yanlışlıkları düzeltir.”*

Gerçekte ne olursa olsun eşkiyalar halk tarafından adaletin temsilcisi olarak kabul edilmişlerdir. Onların kendilerini bozulan ahlakın düzelticisi, halkın uğradığı haksızlıklarla göze göz, dişe diş mücadele eden kurtarıcı konumunda olmuşlardır.

Atçalı Kel Mehmet, dağa çıktığı andan itibaren her türlü yolsuzluk, adaletsizlik ve yanlışlıkla mücadele etmeye başlamıştır. Aydın vilayetine bağlı pek çok sancağı idaresi altına aldığı süre zarfında savaş vergilerini kaldırmış, halktan toplanan fazla vergileri kesmiş, topladığı vergilerin devlet hazinesi gitmesini, toprağı elinden alınan köylünün toprağının geri verilmesini ve köylünün rahatça toprağını işleyebilmesini sağlamıştır. Ayrıca devlette yaşanan olumsuzlukların temelinde eğitimsizliğin yattığını düşünen Atçalı, idaresi altındaki Nazilli'de matbaa kurmuş ve çeviriler yaptırmıştır. Vilayeti yönettiği süre boyunca adaleti yeniden tesis etmeye gayret ederek dirlik ve düzenliğı sağlamaya çalışmıştır. Tüm bu



faaliyetleriyle idarenin uygulamalarından rahatsız olan halkın sevgisini kazanmıştır.

Aydın vilayetine bağlı voyvoda zulmünden bıkan sancaklar birer birer onu davet etmişler ve kendilerini kurtarmasını istemişlerdir. Görüldüğü gibi Atçalı Kel Mehmet'in idareyi ele aldıktan sonraki amacı da merkezi yönetimdeki bozuklukları düzeltmek olmuştur. Atçalı bunlarla da yetinmeyip hükümetten serbest ticaretin ve tarımın korunmasını, kanunların değiştirilip daha eşitlikçi kanunların getirilmesini ve askerliğin yeni esaslara bağlanmasını istemiştir. Atçalı'nın fitilini ateşlediği bu hareketin kısa zamanda bir "halk ihtilali"ne dönüşmesinin nedenleri de Atçalı'nın var olan düzendeki yanlışlıkları düzeltme çabasına dayanmaktadır.

Günümüzde de Aydın'a bağlı Atça'da heykeli bulunan Atçalı Kel Mehmet'in heykelinin yanında bir söz bulunmaktadır; "*Su elin, çeşme elin, tekne Atçalı kelin.*" (URL-2). Aslında bu söz de Atçalı'nın dirlik ve düzenlik için harcadığı çabayı özetler niteliktedir. Su ve çeşme başkası tarafından yaptırılsa da boşa akıp gittiği için halka bir faydası bulunmamaktadır. Ancak çeşmenin önüne konulan bir tekne suyun boşa akmasını engelleyerek halkın faydasına kullanılmasını sağlamaktadır. Kendi halkı da Atçalı Kel Mehmet'e duydukları minneti ve onun çabalarını, sözlü kültür varlığının yanında bu şekilde maddi kültürel unsurlarla da ölümsüzleştirmişlerdir.

*"iii. Kahraman, zenginden alır ve fakirlere, ihtiyaç içinde olanlara verir."*

Eşkıyaların zenginden yoksula vermek için mi aldığı tartışılan bir konu olmakla birlikte, Hobsbawm bu eşkıyaların otoritelere karşı giriştiği mücadelede halkının desteğini kaybetmemek için yoksulların yanında yer aldıklarını ifade etmiştir (Hobsbawm, 1995: 36). Kahramanın kendisinin de benzer bir toplumsal konumdan çıkması onun daha rahat empati yapmasını sağlamış ve kendi toplumunun sorunlarına doğrudan çözümler bulmaya çalışmıştır. Halkın içinden yetişen bu erdemli eşkıyaların zenginden alıp fakire vermekle ün kazanması sık karşılaşılan bir imge olmuştur. Böylece bu eşkıyalar; kana susamış ve zalim olmadıklarını, iyilik yapma duygularını yitirmediklerini ve katı yürekli olmadıklarını soygundan elde ettikleri ganimeti yoksul ve aç insanlara dağıtarak göstermişlerdir.

Atçalı Mehmet Efe, Aydın ve Atça etrafındaki savunmasız insanlara zulmeden ve onları sömüren voyvoda ve mültezimlere karşı mücadele ederek adaleti sağlamaya çalışmış, zenginin sömürüyle elde ettiğini

olarak fakire vermiş, on binlerce insanı peşinden sürüklemiş ve halkı için tükenmez bir umut olmuştur. Dağa çıktuktan kısa bir süre sonra kendisini haksız bir şekilde kovan Arpaz beyi Osman Ağa'nın çiftliğini basmıştır. Bu çiftlikten aldığı yüklü miktarda parayı da halka dağıtmıştır.

Dağa çıktığı süreç boyunca da halkına zulmeden ağalardan ve beylerden elde ettiği ganimetle maddi yönden güçlenen Atçalı Kel Mehmet, aldığı tüm parayı kendi çıkarları uğruna kullanmamıştır. Bu konuda araştırmacılar, Atçalı'nın yoksul halka destek vererek gözettiği, köylerin ve kasabaların ihtiyaçlarını karşıladığı konusunda ortak paydada buluşmuşlardır. Vali olarak Aydın'ın başına geçtiğinde ise aynı durum devam etmiş fakat vergi olarak topladığı devletin parasına el sürmemiştir.

*“iv. Kahraman, meşru müdafaa ve intikam dışında asla adam öldürmez.”*

Erdemli eşkıyalar, savunmasız insanların öldürülmelerine ve yerel güvenlik güçleri gibi açık hedeflerin üzerine haksız saldırılar yapılmasına karşıdırlar. Gereksiz ve zevk için adam öldürmek onların ahlak ilkelerine aykırıdır. Haklı olarak öldürme tanımı neyse erdemli eşkıya buna uymak zorundadır (Hobsbawm, 1995: 39).

Atçalı Kel Mehmet'in genç yaşına kadar sessiz ve sakin bir yapıda olduğu anlatılmaktadır. Ancak peş peşe uğradığı haksızlıklar sonucunda yaşadığı olaylar onun için dönüm noktası olmuştur. Atçalı ilk kez talihsiz bir olay sonucunda elini kana bulamıştır. Hacı Hüseyinoğlu'nun Atçalı'yı dövmesi için adam gönderdiği sırada kâhya ile kavgaya tutuşan Atçalı onu istemeden öldürür. Bu olaydan sonra dağa çıkmak zorunda kalan Atçalı, yalnızca mücadelesi uğruna elini kana bulamıştır. Kendi arzuları uğruna veya kötülük amacıyla cinayet işlememiştir. Atçalı Kel Mehmet, ya istemeden bir cinayete karışmış ya da meşru müdafaa amacıyla öldürmek zorunda kalmıştır.

Onların sahip olduğu bu ahlaki ilkeler, yerel güvenlik güçleriyle aralarında ortak bir saygı ilişkisi oluşturmuştur. Atçalı Kel Mehmet'in yakalanması için gönderilen askerlerin çoğu zaman ona silah doğrultmaması da bu saygı ilişkisinin göstergelerinden biridir.

*“v. Kahraman eğer yaşarsa halkının arasına saygıdeğer bir vatandaş ve hürmet gören bir birey olarak döner. Aslında, o halkının arasından hiçbir zaman ayrılmaz.”*

Sosyal haydut, halkını hiçbir zaman terk etmez ve çoğunlukla halkına yakın yerlerde yaşamaya gayret eder. Halkı da ona toplulukları için bir vazife yüklemiştir ve bu yüzden kahramanına sahip çıkar. Onlar otorite

temsilcilerinin ulaşmakta zorlandıkları bölgelerdeki köylerde veya Atçalı örneğinde olduğu gibi dağlarda yaşarlar. Kolluk kuvvetleri gelmedikçe de yaşadıkları yerlerden ayrılmazlar (Hobsbawm, 1995: 40-41).

Atçalı Kel Mehmet, uğruna canından olduğu mücadele boyunca halkının yanında yer almış, halkıyla iç içe bulunmuştur. Atçalı'nın halk için başlattığı mücadele gittikçe halkla bütünleşerek daha önce de belirttiğimiz gibi "halk ihtilali" haline gelmiştir. Bu durum ancak Atçalı Kel Mehmet'in halkla olan birlik ve bütünlüğüyle açıklanabilir.

Halkı tarafından benimsenen Atçalı Kel Mehmet, kısa sürede halkın sevgisini kazanmayı başarmıştır. Böyle büyük bir kitle tarafından sevilen Atçalı'nın konumu doğal olarak devletin idarecilerini tedirgin etmiştir. Bu tedirginliğin sonucunda devlet isyan bastırma konusunda tecrübeli olan kuvvetlerini Atçalı'nın üstüne göndererek etkisiz hale getirmiş ve sonunda onu ve silah arkadaşlarını öldürmüştür. Yaşadığı dönemde de halkın sevgisini ve saygısını kazanan Atçalı, ölene dek halk tarafından hürmet görmüş ve sahiplenilmiştir. Ölümünden sonra ise efsaneleşen bir halk kahramanına dönüşerek ölümsüzleşmiştir. Ardından türküler yakılan bu halk kahramanı; hikâyelere, romanlara, filmlere ve tiyatrolara konu olmuştur. Böylece halkın içinden doğan bu halk kahramanı, halkı için ölmüştür ve halkın belleğinde sonsuza dek yaşamaya devam edecektir.

*"vi. Kahraman, ona hayran halkı tarafından yardım görmüş ve desteklenmiştir."*

Otorite zayıflığının sonucunda ortaya çıkan erdemli eşkiyalar yalnızca halkı tarafından desteklenmekle kalmamış, aynı zamanda kendi halkına yol gösteren bir lider durumuna da gelebilmişlerdir. Onların mücadelesi ideolojik olmamıştır. Halk kahramanı ve kurtarıcı konumuna geldiklerinde halkının uğradığı haksızlıklar ve baskıyla mücadele etmişlerdir. Halkı da kendileri için mücadele eden ve seslerini duyuran bu kahramana yardımcı olmuştur (Hobsbawm, 1995: 42).

Atçalı Kel Mehmet, halka eziyet eden idarecilere karşı verdiği mücadelelerle kısa sürede halkın sevgisini ve desteğini kazanmayı başarmıştır. Aydın vilayetine bağlı sancaklar, hiçbir direnç göstermeden onun idaresi altına girmeyi kabul etmişlerdir. Hatta voyvoda baskısı altında ezilen halklar kurtarıcı, adaletin temsilcisi ve ahlakın onarıcısı olarak gördükleri Atçalı Kel Mehmet'i ve zeybeklerini davet etmişlerdir. O, halkı koruyup gözetirken halkı da ona destek vermiş ve son ana kadar onu kollamıştır.

Osmanlı Devleti'nin onu yakalamaya çalıştığı zamanlarda bile halkı onun yakalanmasına müsaade etmemiştir. Yakalanmaması için çaba göstermişlerdir. Mültezim ailelerin ve devletin baskı ve şiddetlerine rağmen ne düzdeki Türkmen halkı ne de dağlardaki Yörükler onun yerini açık etmemişler ve ona sahip çıkmışlardır. Dağlarda devam eden zeybek direnişi bu sayede aylarca sürdürülmüştür. Hatta onları yakalamak için gönderilen askerlerin ve kolluk kuvvetlerinin dahi yoksul halkı koruyup gözeten bu zeybeklere silah doğrultmaması idareciler için oldukça büyük bir sorun teşkil etmiştir.

*“vii. Kahraman, toplumunun üyelerinin resmî kurumlarla kendisine karşı iş birliğine girmemesi nedeniyle ancak toplum tarafından dışlanmış kişilerce kendisine yapılan kalleşlikler ve kurulan tuzaklar sonucunda muhtelif yollardan biriyle öldürülür.”*

Atçalı Kel Mehmet'in karşısında hiçbir zaman kendi halkından insanlar yer almamıştır. Ona karşı her zaman halka eziyet eden ve halkı sömüren mültezimler, voyvodalar ve toprak sahibi zenginler mücadele etmişlerdir. Dolayısıyla onun yakalanması için en çok çaba harcayanlar da yine bu baskıcı ve otoriter kişiler olmuştur. Bu kişiler, Atçalı'nın yakalanması sürecinde resmî kurumlarla iş birliği içinde hareket etmiş olan toplumdan ayrı bir yerde, halktan kopmuş, halkı sömüren zengin aile mensubudurlar. Nitekim Atçalı'ya karşı verdikleri mücadelede başarılı olarak onu köşede kıstırmış ve öldürmeyi başarmışlardır.

*“viii. Kahraman, en azından teorik olarak görülemez ve kolaylıkla ele geçirilemezdir.”*

Bu özellik halkın desteklediği eşkıyaları diğer eşkıyalardan ayıran özelliklerden biri olmuştur. Halkın sevgisini ve desteğini kazanamamış eşkıyalar adi bir suçlu olmaktan öteye geçememişlerdir. Bu algı biçimi halkın kendilerini onlarla özdeşleştirmelerinden kaynaklanmıştır. Eşkıyalar ulaşılması zor yerlerde kılık değiştirerek ya da sıradan insanların kıyafetlerini içinde dolaşmışlardır. Kimse onları ele vermedikçe halktan ayırt edilmeleri mümkün olmamıştır. Onların kurşun geçirmez ve görünmez olmaları oldukça olağanüstü ve karmaşık gibi gelse de Hobsbawm, bu özellikleri eşkıyaların kendi halkı içinde yaşamayı seçerek kendilerini emniyete almaları şeklinde açıklamıştır (Hobsbawm, 1995: 43).

Halkın sonsuz bir desteğini arkasına alan Atçalı Kel Mehmet, her zaman halkın içinden biri olmuştur. Dolayısıyla sıradan insanlardan ayırt edilememesi ve onu seven halkından kimsenin onun kimliğini ele vermemesi neticesinde neredeyse görünmez olmayı başarmıştır. Aynı

zamanda Atçalı, sahip olduğu geniş iletişim ağı sayesinde her zaman düşmanlarından bir adım önde olmayı başarmıştır. Pratik zekâsı ve kılık değiştirme yeteneği sayesinde yakalanması imkânsız hale gelmiştir. Atçalı Kel Mehmet Efe ve kızanları, bir mekâna rahatça girebilmek, haber edinebilmek, kendilerini gizleyebilmek amacıyla kılık/kiyafet değiştirmişlerdir. Bu sayede amaçlarına ulaşmak için zaman zaman kılık/kiyafet değiştirerek kimliklerini saklamışlar ve böylece daha rahat hareket edebilmişlerdir. Anlatılarda Atçalı Kel Mehmet'in kılık değiştirerek koyun sürüsüne karıştığından ve Arpacılı Osman Ağa'nın kulesine girdiğinden bahsedilmesi de bu kurala örnektir.

“ix. Kahraman, kralın veya imparatorun düşmanı değil fakat onların yerel despot idarecilerinin ve adaletsiz bürokratlarının düşmanıdır.” (Çobanoğlu, 2016: 232; Hobsbawm, 1995: 34-35).

Atçalı Kel Mehmet Efe, kanunlara karşı gelerek dağa çıkmış olmasına rağmen doğrudan padişaha karşı bir tutum sergilemediği ve padişahın karşısında yer almadığı görülmüştür. Atçalı, halka zulmettiğine ve haksızlık yaptığına inandığı yerel yönetici ve beylerin karşısında yer alarak onlarla mücadele etmiştir. Atçalı'nın padişahı rahatsız edebilecek tek tutumu dağa çıktıktan sonra kendi kanunlarını kendisinin koyması ve kendi doğrularına göre adalet tesis etmeye çalışması olmuştur. Devlet anlayışına aykırı bu davranışı dışında Atçalı padişaha karşı doğrudan bir karşı tavır sergilememiştir. Tam aksine padişahın yanında yer aldığını kendisi bizzat ifade etmiştir. Bunun en büyük delili ise Aydın valisi olduğu sıradaki mühründe görülmektedir. Mühürde “*Vali-i vilayet, hademe-i devlet, Atçalı Kel Mehmet*” yazması, Atçalı'nın kendini devletin hademesi olarak gördüğünü ve devletin karşısında yer almadığını göstermektedir.

Atçalı'nın padişaha düşman olmadığını gösteren bir diğer davranışı ise halktan devlet adına vergi toplaması ve topladığı verginin tek bir kurşuna dokunmadan padişaha göndermesi olmuştur. Atçalı Kel Mehmet başkaldırı amacının halkı bölgedeki yerel idarecilerin sömürsünden korumak olduğunu, yaptığı devlete karşı gelmek şeklinde anlaşılmasını gerektiğini İzmir İhtisap Nâzırı'na yazdığı mektubunda açıklamıştır. Bu açıklama onun padişaha değil zalim yerel otoriteler karşısında olduğunun delilidir.

Padişah da aslında Atçalı'nın bu hareketinin kendisine karşı yapılmış bir hareketten ziyade halkının hakkını savunan bir zeybeğin mücadelesi olduğunun farkında olmuştur. Çünkü padişah uzun zamandır gönderilen inceleme raporlarından yerel yöneticilerin davranışlarından ve bölgenin durumundan haberdar olmuştur. Ancak ne olursa olsun Atçalı'nın

başlattığı bu ihtilalin devlete karşı yapılmış olması müdahale etmeyi zorunlu kılmıştır. Atçalı mücadelesi boyunca hiçbir zaman padişaha karşı durmamış ve durmamaya da gayret göstermiştir.

### **Sonuç**

Her toplumda otoriteye baş kaldıran, düzene karşı çıkan bir isyancı ya da eşkıya çıkabilir. Ancak bir mazlumun isyanı onu bir “halk kahramanı” yapmak için yeterli değildir. Kişinin eşkıyalıktan halk kahramanlığına geçişi yukarıda temel nitelikleriyle verdiğimiz pek çok ön koşulu barındırır ve bu ön koşullar büyük olasılıkla aday erdemli eşkıya ya da aday kahramanın iradesi dışında gerçekleşir. Kişinin içinde olduğu toplum, toplumun yapısı, kahramanın sosyal statüsü kahramanı bu yola mecbur eder.

Atçalı Kel Mehmet, pek çok haksızlığa uğramış ve zor durumdaki, ezilen halkın mayasından yetişmiştir. Onun yetiştiği bu ortam, bir şekilde onu “sosyal eşkıya” ya da “erdemli haydut” olmaya sevk etmiştir. Halkının uğradığı haksızlıklar için verdiği mücadeleler ise onu “halk kahramanlığı” mertebesine yükseltmiştir. Hobsbawm’ın romantik yaklaşımı bağlamında incelediğimiz Atçalı Kel Mehmet’in “sosyal haydut”luktan “halk kahramanlığı”na geçiş sürecinin ve onu bu sürece hazırlayan koşulların, Hobsbawm’ın “Sosyal Haydut ve Halk Kahramanı Kalıbı”na uyum sağladığı görülmektedir.

Atçalı Kel Mehmet’in halk kahramanlığı konumuna yükselmesindeki önemli faktörlerden biri, o dönemde Batı Anadolu’da meydana gelen otorite boşluğundan istifade eden mültezimlerin baskısından bıkan halkın, bir kurtarıcıya ihtiyaç duyması olmuştur. Bu dikkat çeken sosyolojik olgu; Hobsbawm’ın da belirttiği gibi bu haydutların ya da isyancıların bireysellikten toplumsallığa ve eşkıyalıktan halk kahramanlığına geçişi için anahtar unsur olmuştur.

Feodalitenin hâkim olduğu topraklarda daha sık görülen bu sosyal isyancıların ortaya çıkmasında dikkat çeken bir diğer husus kast sistemi ve buna bağlı gerçekleşen adaletsizlikler olmuştur. Merkezi otoritenin boşluğundan istifade eden yerel idareciler tarafından sömürülen ve ekonomik olarak zor durumda kalan yoksul halk, uğradığı haksızlıklarla mücadele edecek bir kahramana ihtiyaç duymuştur. Halkı için mücadele edebilecek niteliklere sahip bir eşkıya olduğunda ise halk toplumsal bir refleksle onu kurtarıcı kahraman olarak vazifelendirir. Kahraman, halkına yapılan haksızlıklarla mücadele eder. Toplumsal refleks olarak gelişen bu kahramanlaştırma sürecinde eşkıya gittikçe halkıyla özdeşleşmektedir.

Halk, kendi içinden yetişen bu isyancıyı bir süre sonra ideal bir kahramana dönüştürür. Bu ideal kahraman ya da sosyal haydut aynı zamanda içinden çıktığı soylu olmayan bir topluluğun da temsilcisi konumuna gelmiştir. Kahraman bu süreçte eylemleri doğrultusunda halkın sözlü kültüründe yer edinir. Türkülerin ve halk hikâyelerinin konusu olmaya başlar. Kahramanın toplumdaki aktif vazifesi sona erdiğinde ise kahramanın mitolojileştirilmesi aşamasına geçilir.

Bir halk kahramanının halkın kültürel belleğinde yer edinmesi ya da bir başka tabirle mitolojileşmesi de pek çok ön koşulu içermektedir. Eşkiyanın halkı için saygı uyandıracak eylemlerde bulunarak halkının sevgisini ve saygısını kazanması ve halka zulmedenlere karşı verdiği göze göz dişe diş mücadeleden cesaretini ispatlaması gerekir. Bu süreci eşkiyanın eylemleri şekillendirse de çoğunlukla kahramanlaşmış eşkiyanın iradesi dışında gelişir. Bir yerden sonra bu erdemli eşkiyalar gittikçe içinde bulunduğu halkla özdeşleşir. Bu noktada P. N. Boratav'ın da ifade ettiği gibi bu eşkiyalar halk kahramanı statüsüne tüm günahlarından arınmış bir şekilde gelirler ve halk tarafından idealize edilmiş şekilde halk kültürünün içinde yer alırlar. Bu idealize edilmiş eşkiyanın türküleri söylenmeye ve halk hikayeleri anlatılmaya başlanır. Halka ait olarak gelişen bu anlatılar daha sonraki süreçte ortaya çıkan edebiyat, tiyatro, heykel, sinema gibi pek çok sanat dalının da esin kaynağını oluştururlar.

### **Kaynakça**

#### **Yazılı Kaynaklar**

- Ahmet Cevdet Paşa (1991). *Tezâkir III*. (Çev. Cavit Baysun). Ankara: TTK Yayınları.
- Altıkulaç Demirdağ, Refika (2016). “Köy Romanlarında Eşkiyalık ve Kahraman Olma Arzusu”. *Turkish Studies*, 11/15: 31-48.
- Atasoy, İsmet Nadir (2005). *Sevda Zamana Sığmaz*. Eskişehir: Gülen Ofset Matbaacılık.
- Avcı, Ali Haydar (2003). “Atçalı Kel Mehmet İsyanı, Belgeleriyle ‘Aydın İhtilali’ ve Zeybekler”. *Halk Bilimi Araştırmaları 2*. İstanbul: E Yayınları.
- Avcı, Ali Haydar (2004). *Atçalı Kel Mehmet İsyanı: Aydın İhtilali (1829-1830)*. İstanbul: E Yayınları.
- Avcı, Ali Haydar (2012). *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*. Ankara: Barış Kitap.
- Başaran, Mehmet; Sarıbey Haykıran, Aysun ve Özçelik, Ali (2018). *Atçalı Kel Mehmed Efe*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Başaran, Mehmet ve Sarıbey Haykiran, Aysun (2009). “Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12/22: 155-164.
- Bayındır, H. Hilmi ve Poyrazoğlu, H. Fehmi (1966). *Aydın Kenti Tarihi, Coğrafyası ve Bugünü*. Aydın: Kolalı Matbaası.
- Baykara, Tuncer (1966). *19. Yüzyılda Aydın Eyaleti*. Bitirme Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Boratav, Pertev Naili (2009). *Zaman Zaman İçinde*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çelik, Cem (2011). *Atçalı*. İstanbul: Y Yayinevi.
- Çobanoğlu, Özkul (1992). *The Relationships Between Oral Forms Of Folklore And Mediated Performances In The Cult Of Çakıcı Mehmet Efe*. Indiana University, The Degree Of Master Of Arts In The Department Of Folklore.
- Çobanoğlu, Özkul (1999). “Zeybek ve Seğmen Kelimelerinin Etimolojisi ve Zeybeklik Geleneği Üzerine Tespitler”. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı: 169-182.
- Çobanoğlu, Özkul (2016). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayinevi.
- Dural, Halil (1999). *Bize Derler Çakırca-19. ve 20. Yüzyıllarda Ege’de Efeler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ergin, Bilal ve Özcan, Hüseyin (2014). “Sosyal Haydut Kuramı Bağlamında “İslamoğlu”. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (Saraybosna, Bosna Hersek, 23-25 Mayıs 2014)*. Sarajevo: International Burch University Press, 143-160.
- Genç, Nihat (1998). *Köpekleşmenin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gözütok, Türkan (2011). “Eşkivalık ve Çakırcalı Mehmet Efe’nin Türk Edebiyatına İz Düşümü”. *Türkbilig*, 21: 49-72.
- Gür, Nagihan (2008). “Sosyal Haydut Düzleminden ‘Halk Kahramanı’ Statüsüne Bir Yükseliş: Köroğlu ve Sergüzeşti”. *Millî Folklor*, 79: 45-49.
- Hobsbawm, Eric J. (1990) *Haydutlar*. (Çev. Fatma Taşkent). İstanbul: Logos Yayıncılık.
- Hobsbawm, Eric J. (1995). *Sosyal İsyancılar*. (Çev. Necati Doğru). İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Hobsbawm, Eric J. (2011). *Eşkivalar*. (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Özbek, M. Avni (1986). “Zeybek”. *İslam Ansiklopedisi*, C. XIII.



- Özçelik, Ali (2018). “Atçalı Kel Mehmet Efe İsyanı ve Zeybeklerin Tire Seferi”. *Tire’den Yansımalar*, 8: 65-73.
- Öztoprak, Betül (2017). “Atçalı Kel Mehmet Efe’nin Yer Aldığı Biyografik Romanlar İle Keloğlan Masalları Arasında Bulunan Ortak Unsurlar Üzerine Bir İnceleme”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20/38: 343-369.
- Parlatır, İsmail. (2012). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Poujoulat, M. Baptistin (1840). *Voyage A Constantinople Dans L’Asie Mineure, En Meopotamie, A Ploërmel, En Syrie, En Palestine Et En Egypte*, c. I.
- Pösteki, Nigar (2014). “Türk Sinemasında ‘Sosyal İsyanı’ Efeler: Atçalı Kel Mehmet ve Dokuz Dağın Efesi”. *Acta Turcica*, VI/2.
- Sarıbey, Aysun (2006). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aydın’da Yönetim*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seal, Graham (2009). “The Robin Hood Principle: Folklore, History, and the Social Bandit”. *Journal of Folklore Research*, 46/ 1: 67-89.
- Sertoğlu, Murat (1964). *Atçalı Kel Mehmet Efe*. İstanbul: İtimat Kitabevi.
- Uluçay, Çağatay (2013). *Atçalı Kel Memed*. İstanbul: As Matbaası.
- Uyaniker, Nursel (2010). “Eric Hobsbawm’ın Sosyal Haydut ve Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Demirci Mehmet Efe”. İstanbul Kültür Üniversitesi II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi 2008 Bildiriler Kitabı, C.II, (Ed. Ömür Ceylan). İstanbul.
- Yetkin, Sabri (1997). *Ege’de Eşkıyalar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

### **İnternet Kaynakları**

- URL-1: <http://www.aydinatca.com/atcali-kel-mehmet-efe.html> (Erişim: 10.10.2019)
- URL-2: <http://www.aydinatca.com/atcali-kel-mehmet-heykeli.html> (Erişim: 10.10.2019)

### **Görsel Kaynaklar**

- Aktunç, Şevket (1964). *Atçalı Kel Mehmet*. Aktunç Film. 1964.
- Nalbantoğlu, Güler (2017). *Atçalı Kel Mehmet*. Güler Film & TRT. 22 Eylül 2017.